

В статье рассматривается спортивно-гимнастическое движение в Западной Украине в контексте становления отечественной физической культуры в целом. Подчеркивается факт круглогодичного физического совершенствования подрастающего поколения, учитывая украинскую календарную обрядовость. Раскрываются характерные особенности становления и развития национальной физической культуры в Западной Украине.

Ключевые слова: физическая культура, западный регион Украины, игры, упражнения, развитие, воспитание, виды спорта.

In the article sporting-gymnastic motion is examined in Western Ukraine in the context of becoming of home physical culture on the whole. The fact of whole-year physical perfection of rising generation is underlined, taking into account the Ukrainian calendar ritepl. The characteristic features of becoming and development of national physical culture open up in Western Ukraine.

Key words: physical culture, western region of Ukraine, games, exercises, development, education, types of sport.

УДК 378:796 "20" (477-25)

Черпак Ю.В.,

методист науково-методичного центру
здоров'я, фізичної та естетичної культури,
аспірант Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВНЕСОК О.К. АНОХІНА ТА В.К. КРАМАРЕНКА У РОЗВИТОК ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В КИЄВІ (ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.)

У статті розглянуто значення діяльності О.К. Анохіна та В.К. Крамаренка з фізичного виховання молоді на початку ХХ століття. Розкриті наукові погляди та спадщина вчених у розробці змісту і форм єдиної національної концепції фізичного виховання населення. Висвітлено маловідомі сторінки біографії вчених та їх внесок у розвиток фізичного виховання школярів.

Ключові слова: О.К. Анохін, В.К. Крамаренко, система фізичного виховання, фізичний розвиток, патріотичне виховання, «елементарні рухи».

Модернізація освіти в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. була спрямована на пом'якшення протиріч між прагненням громадськості до докорінних реформ у галузі народної освіти з питань фізичного виховання та бажан-

ням урядових верхів зберегти все без змін. Тому тривалий час спостерігались такі негативні явища, як: недостатнє фінансування матеріальної бази навчальних закладів для проведення занять фізичними вправами; відсутність єдиної системи викладання гімнастики; низький рівень підготовки педагогічних кадрів з фізичного виховання; неналежне забезпечення фахівців навчально-методичною літературою [18].

У другій половині XIX — на початку XX ст. завдяки діяльності уряду і прогресивної громадськості у шкільну та позашкільну практику було введено різноманітні організаційні форми фізичного виховання (урок, фізкультурні паузи, рухливі перерви, прогулянки і екскурсії, організовані заняття фізичними вправами в місцях масового відпочинку дітей, «гімнастичні свята», вечори, огляди, показові гімнастичні виступи, змагання). Вони отримали розповсюдження, переважно, в навчальних округах: Київському, Харківському, Віленському, Кавказькому, де реалізація завдань фізичного виховання досягла значних успіхів. У процесі наукового пошуку встановлено, що на початку XX ст. у вільний від навчання час учні міських шкіл (з матеріально забезпечених сімей) мали можливість відвідувати дитячі товариства фізичного виховання «Дитячий світ», «Дитячий маяк» тощо), гімнастичні гуртки, учнівські спортивні клуби, виїжджати на відпочинок у «дачі-колонії», відвідувати дитячі ігрові майданчики в місцях масового відпочинку, брати участь у діяльності скаутських організацій [14, 180].

Разом з тим у цей період відбувається усвідомлення педагогами і громадськістю необхідності цілеспрямованого фізичного виховання та фізичної підготовки підростаючого покоління. Це визначило запити суспільства на формування здорової та вихованої особистості — мужньої, спритної, витривалої, здатної виконувати громадські обов'язки, розвивати й удосконалювати свої природні здібності. Серед найвідоміших спеціалістів у галузі фізичного виховання та науково-педагогічної діяльності, лікарів-просвітників, спортивних діячів кінця XIX — початку XX ст. вирізняються Олександр Костянтинівич Анохін та Валентин Костянтинівич Крамаренко.

Педагоги і лікарі О.К. Анохін та В.К. Крамаренко відомі широкому загалу фахівців як прихильники створення української національної системи фізичного виховання, що будується на принципах народності й науковості. Їх погляди та практична діяльність тільки зараз масштабно почали відкриватися науковій громадськості. О.К. Анохін наполягав, що в усіх цивілізованих народів уже існують власні системи фізичного виховання, які відбивають національні і культурні традиції, природні умови країни. За його думкою, жодна іноземна гімнастична система не відповідала «духу наших націй» [15, 71].

Відомі українські вчені Г.І. Приходько, М.Д. Зубалій вивчають наукову спадщину О.К. Анохіна та В.К. Крамаренка. Так, професор О.Б. Суник

зазначає: «...в історії вітчизняного фізичного виховання О. К. Анохін залишив помітний слід» [16, 17].

Олександр Костянтинович Анохін народився 14 серпня 1882 року за старим стилем у селі Дружівка Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині Донецька обл.). Як свідчать архівні документи, О.К. Анохін у 1901 р. був зарахований в число студентів Київського університету св. Володимира на медичний факультет. В 1910 р. О.К. Анохін закінчив його та отримав свідоцтво за № 1251. З 1906 р. він працює викладачем гімнастики в Реальному училищі Ф.І. Альдінгера і лектором на Вищих жіночих курсах професора, доцента А.О. Карницького з гімнастики та фізичних вправ. Особиста заява-прошення О.К. Анохіна свідчить про прийняття його в склад викладачів Київського першого комерційного училища ще студентом п'ятого курсу медичного факультету університету.

Лікар О.К. Анохін у 26 років почав свою педагогічну діяльність як викладач гімнастики після отримання свідоцтва 4 грудня 1908 року в Київському атлетичному і гімнастичному товаристві, що відбулося у присутності Київського лікарського інспектора згідно з п.2 п.с. уставу товариства, що підтверджено архівними документами [6].

Після закінчення медичного факультету О. К. Анохін працював лікарем, тренував важкоатлетів у студентському гуртку Київського університету.

Валентин Костянтинович Крамаренко народився 28 травня 1868 р. у м. Кишинів в Молдавії. З 1889 р. навчався на медичному факультеті Київського університету св. Володимира. Він досконало володів українською, російською, німецькою мовами. В.К. Крамаренко у 1898 р. за рекомендацією професора П.В. Чиркова був зарахований штатним ординатором Університетської факультетської терапевтичної клініки. З 1904 по 1914 рр. Крамаренко працював у київській Маріїнській общині російського товариства Червоного Хреста. Там він удосконалював свої практичні знання як лікаря і педагога. Для підвищення фахового рівня його відряджали в 1904—1905 рр. до Німеччини в Берлін навчатися механотерапії (лікувальної гімнастики — «ЛФК», масажу) у професора Гоффа, хірурга-ортопеда. В.К. Крамаренко, працюючи лікарем в Маріїнській общині Червоного Хреста, набув великого досвіду практичної та викладацької роботи.

Водночас В. Крамаренко займався й іншими видами діяльності, які були пов'язані з фізичним вихованням людей різного віку. У нього була співпраця з лікарем О. Анохіним, який на той час очолював гурток «Спорт», та зі спортивним товариством «Верітас», при якому в 1908 р. була відкрита школа масажу і курси педагогічної гімнастики, де він був директором, а О.К. Анохін, працюючи там викладачем, читав лекції [8], [17, 149—153].

В.К. Крамаренком у 1909 р. вперше в Росії була здійснена спроба створити Інститут фізичної культури на базі гуртка «Спорт» та спортивного товариства «Верітас» [19], [17, 149–153]. З 1 вересня 1910 р. О. Анохін почав працювати в Київському учительському інституті вчителем гімнастики, де він отримував 78 руб. за річний урок [7].

У 1909–1912 рр. особливо активно починає проявлятися організаторська, популяризаторська й літературна діяльність О.К. Анохіна. У ці роки він опублікував кілька книг, почав часто друкуватися у спортивній пресі, писати цікаві й змістовні статті, нариси. Чимало зробив для популяризації спортивної журналістики, яка в ті роки лише починала розвиватись, підписуючись псевдонімом «Б. Росс». У статті «Спорт і преса», опублікованій у журналі «Русский спорт» у 1912 р., Анохін проаналізував стан розвитку спортивної преси, навів дані про те, що в кінці XIX – на початку XX ст. кількість періодичних видань почала зменшуватися. Якщо в 1894 р. у Росії видавалися три спортивні журнали, в 1896 р. – п'ять, у 1900 р. – дев'ять, то в 1904 р. – вісім, а в 1908 р. – лише п'ять. За свідченням автора, то був час, коли «...займатися спортом, а ще більше писати про нього вважалося чимось жахливим» [2, 16–17]. За свідченнями О.К. Анохіна, в спортивних журналах у ці роки постійно друкувалося понад 50 авторів. Лише на сторінках журналу «Русский спорт» свої матеріали опублікували 31 автор [2, 17].

У квітні 1913 р. О.К. Анохіна було обрано редактором журналу «Красота и сила», що видавався у Києві з 1 січня по 24 вересня того ж року. 24 травня 1913 р. журнал було визнано як офіційний орган Київського Олімпійського комітету Всеросійської виставки 1913 р. у м. Києві, Київського гуртка «Спорт» і Одеської футбольної ліги. Це було двотижневє фотоілюстроване спеціалізоване науково-педагогічне видання – «незалежний орган фізичного виховання з науково-спортивним відділом». На його сторінках головний редактор В.К. Крамаренко і редактор О.К. Анохін намагалися розкривати актуальні питання теорії і практики фізичного виховання різних вікових груп населення, розвитку в Україні й Росії різних видів спорту та тілесного виховання [4, 18].

У своїх працях О. Анохін велику увагу приділяв фізичному вихованню учнівської молоді. Цій актуальній на той час проблемі він присвятив значну кількість своїх публікацій в українських і російських журналах. Розкриваючи зміст і форми фізичного виховання школярів, Олександр Костянтинович неодмінно посилався на накопичений у даній галузі досвід. Він намагався значно покращити стан фізичного виховання і розвитку учнів. У статті «Завдання фізичного виховання в школі» він наголошує, що фізичне виховання відрізняється від фізичного розвитку. Розвиваючи тіло, ми вдосконалюємо наявні в нього якості, а виховуючи – впливаємо ще й на духовні якості. Тому фізичне виховання повинно бути «гігієнічним, практичним, національним і індивідуальним» [10, 52].

О.К. Анохін у своїх публікаціях виступав за створення вітчизняної системи фізичного виховання. Вивчаючи зарубіжні системи та зарубіжний досвід він був переконаний, що можна створити ефективну вітчизняну систему фізичного виховання. В її основі, на його думку, мають бути природні вправи. Цю проблему він уперше теоретично обґрунтував у своїй статті «Природна система гімнастики», представлений 19 травня 1910 р. в київському спортивному товаристві «Богатир». У свою систему О.К. Анохін включив такі види вправ:

1. стояння, сидіння, повзання, ходьба, біг;
2. стрибання;
3. лазіння;
4. метання і стрільба;
5. перенесення ваги;
6. боротьба (бокс);
7. ігри;
8. танці;
9. плавання;
10. верхова їзда.

Через два роки француз Жорж Ебер теж опублікував свою систему, в яку включив:

1. вправи у ходьбі;
2. вправи в бігу;
3. вправи у лазінні;
4. вправи у стрибках;
5. вправи в піднятті;
6. вправи у киданні;
7. вправи у захисті;
8. плавання.

Як бачимо, погляди обох учених на те, що вітчизняні системи фізичного виховання треба створювати на основі природних вправ, збігалися [10, 52].

Його однодумець В.К. Крамаренко у роботі «О физическом развитии и воспитании» (1911) висловлював переконання, що будь-яка система фізичного розвитку і виховання формується за суворо певними обставинами та органічно пов'язана з кліматом, соціальними та історичними умовами життя народу. Він був проти «сліпого запозичення іноземних гімнастичних систем» та відстоював власну ідею національного шляху фізичного виховання [15, 71].

Висловлювання О.К. Анохіна і В.К. Крамаренка у цей період були різко ворожими щодо практики запозичення російськими школами, товариствами, клубами західноєвропейських гімнастичних систем, зокрема сокольської гімнастики. Вчені були вкрай негативно настроєні як до

самого факту популяризації сокольської гімнастики в країні, так і безпосередньо до її змісту. Важливою в цьому плані була думка В.К. Крамаренка про витоки сокольської гімнастики. Вчений був упевнений, що сокольська гімнастична система не підходить для застосування в Україні і Росії з будь-якого погляду: через «розходження в національності, географії, кліматі, перевазі промислового характеру діяльності чеського населення, соціальні погляди, історично сформованого державного положення» [15, 72].

О.К. Анохін, критикуючи введення в багатьох школах сокольської гімнастики, вважав, що «ритмічні рухи під музику», фігурні марширування, піраміди, схильність до «акробатизму», численні вправи на спортивному знарядді не прийнятні щодо виховання російської молоді. Водночас і шведська гімнастика, відзначав він, може застосовуватися лише в її лікувальних цілях у закритих навчальних закладах [15, 72].

У подальшій спільній педагогічній діяльності з лікарем В.К. Крамаренком, який керував курсами з підготовки викладачів гімнастики Київського навчального округу (1912, 1913 рр.), Анохін працював викладачем: історії фізичного виховання, шведської системи гімнастики, легкої атлетики та ігор [9], активно займався журналістикою, публіцистичною та просвітницькою діяльністю, багато друкувався у періодичній пресі. Видав декілька книг про ранкову гігієнічну гімнастику, розвиток спорту, зміцнення здоров'я, олімпійський рух, фізичне виховання учнівської молоді [2, 16–17].

У своїх працях О.К. Анохін і В.К. Крамаренко, як і інші вчені, яких турбувала ця проблема, прагнули, насамперед, відповісти на запитання: які засоби фізичного розвитку повинні стати основою національної системи фізичного виховання людини, спрямованої на гармонійний фізичний розвиток та зміцнення здоров'я людини?

В.К. Крамаренко був переконаний, що, створюючи «національну систему фізичного виховання» при існуючому розмаїтті фізичних вправ, у виборі засобів необхідно віддавати перевагу тим вправам, що засновані на рухах, які певний народ використовував у процесі своєї еволюції, у боротьбі за існування з силами природи. «Природність» і простота рухів — це основні критерії відбору фізичних вправ, вважав учений. У роботі «Основы учения об элементарных упражнениях» (1913) науковець стверджував, що основним засобом фізичного розвитку та національного виховання людини повинні бути «елементарні рухи» — найпростіші з циклу доцільних і координованих рухів. До вправ, що були засновані на природності та простоті рухів, він відносив, вправи легкої атлетики, які називав «дійсною їжею для розвитку нашого тіла». На початку ХХ ст. атлетика включала біг, ходьбу, стрибки, метання, плавання, підйом і перенесення ваги, боротьбу. Диференціація атлетики на легку і важку тільки починалася [15, 72].

Підсумком наукового пошуку В.К. Крамаренка стало формування концепції національної системи фізичного виховання. Його задум полягав у наступному: «Якщо ми додамо до простих природних вправ легкої атлетики складні, у вигляді різних ігор, видів спорту, танців і розумної ручної праці, тоді у нас складеться струнка система нашого національного фізичного виховання». Завдяки своїй природності, вважав В. Крамаренко, запропонована система буде найдоступнішою до застосування, коли головною проблемою на шляху її розвитку фізичного виховання та спорту, особливо в школах, є відсутність необхідних умов для проведення занять. Така система не вимагає особливого гімнастичного залу та дорогих гімнастичних приладь. Для неї цілком достатньо актового або рекреаційного залу, оснащеного простими гімнастичними знаряддями, які легко переносяться і замінюють природні перешкоди (лави, стійки для стрибків, приставні сходи, канати, гантелі тощо), а також відкритих площадок для ігор і занять спортом.

Наукові погляди О.К. Анохіна та В.К. Крамаренка мали схожість точок зору. Вивчення спадщини Олександра Костянтиновича свідчить про те, що на становлення його наукового світогляду вплинули ідеї П.Ф. Лесгафта, а своє призначення в науці він бачив у розвитку теорії великого педагога і подальшій розробці її мало висвітлених положень. [15, 72].

За своїми педагогічними поглядами О.К. Анохін був послідовником К.Д. Ушинського — засновника загальнолюдського напрямку в педагогіці XIX ст. і зятим супротивником засилля в країні іноземних гімнастичних систем (шведської, німецької, сокольської). Він наполегливо закликав усю російську наукову громадськість протистояти цьому процесу й об'єднатися щодо розробки єдиної національної концепції фізичного виховання населення. На відміну від багатьох своїх опонентів, Олександр Анохін не зупинився на лише одних міркуваннях з цього питання та розробив «природну систему фізичних вправ», яку назвав «Російська система гімнастики» і в 1910 р. подав її на розсуд педагогічній громадськості. У ній, з урахуванням російських реалій початку XX ст., він розвинув учення П.Ф. Лесгафта про «фізичну освіту», збагативши його ідеєю народності К.Д. Ушинського і поєднанням із завданнями національно-патріотичного виховання молоді.

На початку Першої світової війни у Києві відновився скаутський рух. Керував скаутською організацією О.К. Анохін. В ньому на той час конкурували дві тенденції в ідейному спрямуванні й організації праці: гуманістично-природничка та спортивно-патріотична. Згодом стала переважати друга як більш актуальна, і це вплинуло на діяльність гуртка Анохіна. Більша увага стала приділятися фізичному вихованню. Заняття роти «юних розвідників» полягали в гімнастиці, бігу, вправлянні в боксі, стрибках, фехтуванні, військовій муштрі, атлетичних іграх та зма-

ганнях, побудові табору. Розвідників знайомили із способами надання першої медичної допомоги, анатомією, фізіологією, гігієною, сигналізацією, метеорологією.

Варто підкреслити, що в дорадянські часи система О.К. Анохіна була після системи П.Ф. Лесгафта другою великою, цілісною вітчизняною науковою теорією. Анохін після вивчення основних положень даної системи був переконаний, що система фізичного виховання людини, зокрема в умовах школи, повинна ґрунтуватися на загальнолюдських «природних цінностях», а саме:

- здоров'я, яке необхідне кожній людині незалежно від статі, віку і національності;
- «практичності», тобто вмінні пристосовуватися до зовнішніх умов і переборювати різні життєві перешкоди;
- неповторній індивідуальності кожної особистості;
- «національності», тобто почуття своєї приналежності до певної спільноти людей [15, 73].

В Київському першому комерційному училищі фізичне виховання дітей викладалось за програмою О.К. Анохіна, де він і працював в 1909—1910 рр. У якості основних засобів виховання пропонувались рухливі ігри, різноманітні види гімнастики, елементи окремих видів спорту та нескладна ручна праця. Програми навчальних закладів нового типу підкреслювали важливість лікарського та педагогічного контролю за процесом фізичного виховання школярів. За рекомендацією О.К. Анохіна двічі на рік проводилось контрольне тестування фізичної підготовленості й стану здоров'я дітей. На кожного учня заводилась медична карта, у якій фіксувались показники здоров'я та фізичного розвитку [5, 110], [6].

У 1915 р. О.К. Анохіна було включено до складу комісії з організації учнівських екскурсій у період літніх канікул, створеної при Київському навчальному окрузі згідно з циркуляром № 21734 від 13 травня 1915 р., підписаного Міністром народної освіти П.М. Ігнат'євим. Під час літніх канікул у Києві планувалося провести 17 екскурсій для учнів міста за трьома напрямками: перший — релігійно-освітній — включав відвідування київських храмів; другий — загальноосвітній — передбачав ознайомлення з природничо-історичними, археологічними та геологічними особливостями міста, третій — включав організацію і проведення туристських походів. Під керівництвом Олександра Костянтиновича було заплановано й проведено з учнями старших класів чоловічих навчальних закладів декілька туристських походів у Святошин, Голосієво, Феофанію, Дарницю та Пуша-Водицю. Згідно з планом комісії влітку в Києві також проводилися рухливі ігри та заняття гімнастикою. Вони організовувалися на спортивному майданчику Київської 6-ї гімназії [3, 4], [10, 54], [9].

Висновки. Опора у вихованні народності, особливості національного характеру, вітчизняної культури і традиції, являють собою для нашого народу виховне середовище були характерні для педагогічних поглядів видних українських фахівців у галузі фізичного виховання початку ХХ ст. О.К. Анохіна і В.К. Крамаренка. У своїх працях і методичних розробках вони розвивали провідні положення педагогічної теорії К.Д. Ушинського в контексті фізичного виховання молоді та сприяли їх поширенню в практику української школи.

Слід зазначити, що на практиці «російська система гімнастики» О.К. Анохіна та концепція фізичного виховання В.К. Крамаренка не отримали належної підтримки з боку науково-педагогічної громадськості. Завдяки їхній активній педагогічній діяльності на теренах України, і перш за все, у навчальних закладах і курсах підготовки вчителів гімнастики Києва, їхні методичні розробки у дорадянські часи застосовувалися в навчальних закладах України.

У подальшому планується всебічне вивчення теоретичних поглядів українських педагогів дорадянського періоду, які працювали в галузі фізичного виховання молоді.

Олександр Костянтинович вважав, що вся система виховання, і особливо фізичного, повинна бути «рідною за духом та ідеєю» і спиратися на фундамент, що їй дає країна, де вона застосовується. «Людина здорова і практична, — говорив він, — будучи національно вихованою, з відчуттям своєї приналежності до певної національності, незрівнянно краще і працездатніше буде здійснювати своє призначення, ніж космополіт без батьківщини».

Обов'язковою формою фізичного виховання в школі, крім традиційних, педагог вважав прогулянки й екскурсії, які не тільки сприяють зміцненню здоров'я дітей, але й краще всіляких «штучних повчань» розвивають любов до Батьківщини.

У даній статті ми не зупиняємося на детальному аналізі всіх положень системи фізичного виховання Олександра Костянтиновича Анохіна — це тема окремого дослідження, а лише зупинилися на положеннях, які стосуються національного аспекту [15, 73].

ДЖЕРЕЛА

1. Анохин А.К. Естественная система физических упражнений. Русская система гимнастики // Физическое образование и спорт. — 1910. — № 5. — С. 3—32.
2. Анохин А.К. Спорт и пресса / А.К. Анохин // Русский спорт. — 1912. — № 53. — С. 16—17.
3. Анохин А.К. Стадион в Киеве / А.К. Анохин // Русский спорт. — 1916. — № 48. — 27 ноября. — С. 4.

4. Всемирный конгресс по тяжелой атлетике // Красота и сила. — 1913. — № 13. — С. 18.
5. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта: Учеб. Пособие для студ. высш.пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — с. 110.
6. Дело о службе преподавателя гимнастики А.К. Анохина. — ДАК. — Ф. 94, оп. 3, спр. 28, арк. 2.
7. Дело о назначении и службе учителя гимнастики А. К. Анохина. — ДАК. — Ф. 175, оп. 4, спр. 1, арк. 4.
8. Дело о назначении и службе учителя гимнастики А. К. Анохина. — ДАК. — Ф. 175, оп. 4, спр. 13-а, арк. 44.
9. Дело Киевской 6-ой гимназии по письмоводительской части. — ДАК. — Ф. 182, оп.1, спр. 289, арк. 14.
10. Зубалій, М.Д. О.К. Анохін — розробник ранкової зарядки / М.Д. Зубалій. — Вісник АПН Укр., Педагогіка і психологія. — С. 51—56. — Бібліогр.: 13 назв. гімн. 4(69)10.
11. Крамаренко В.К. О физическом развитии и воспитании. — Издание учреждения «Veritas». — К.: Печатня и литография М.Д. Счастливецва, 1911. — 54 с.
12. Крамаренко В.К. Основы учения об элементарных упражнениях // Красота и сила. — 1913. — № 17—18. — С. 14—15.
13. Отчет о двухмесячных курсах гимнастики В.К. Крамаренко при управлении Киевского учебного округа. — К., 1912 г.
14. Приходько, Анна Ивановна. Проблема физического воспитания личности в отечественной педагогической журналистике (вторая половина XIX — начало XX века) [Текст] : дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Приходько Анна Ивановна ; Харьковский гос. педагогический ун-т им. Г.С. Сковороды. — Х., 1998. — 225 л. — л. 180.
15. Приходько Г.І. Розвиток ідей К.Д. Ушинського в концепції національної системи фізичного виховання О.К. Анохіна і В.К. Крамаренка (початок ХХ ст.). — Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 56. Серія: педагогічні науки: Збірник. — Чернігів: ЧПДУ, 2007. — № 56. — 70—73 с.
16. Суник А. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX—XX веков / А. Суник. — Изд. 2-е, исправл. и дополн. — М.: Советский спорт, 2004. — 764 с.
17. Съезд директоров учительских институтов и учительских семинарий Киевского учебного округа 16—19 июня 1910 г. — К., 1910. — С. 149—153.
18. Даниско О. Основні чинники формування науково-педагогічних поглядів О.Д. Бутовського. Вісник «Наукові праці Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка». — Електронний ресурс. [Режим доступу] : visnyk.com.ua/stattya/2164-osnovni-chinniki-formuvannjan-naucovo-pedagogichnih-pogljadiv-ob-butovskogo
19. Драга В. Лікар, педагог, учений. — Ж-л «Олімпійська Арена», 2009. — Електронний ресурс. [Режим доступу] : http://www.olimparena.org/index.php?option=com_content&task=view&id=481&Itemid=5

В статье рассмотрено значение деятельности А.К. Анохина и В.К. Крамаренко по физическому воспитанию молодежи в начале XX ст. Раскрыты научные взгляды и творческое наследие в разработке содержания и формы единой национальной концепции физического воспитания населения. Освещены малоизвестные страницы биографии ученых и их вклад в развитие физического воспитания школьников.

Ключевые слова: А.К. Анохин, В.К. Крамаренко, система физического воспитания, физическое развитие, патриотическое воспитание, «элементарные движения».

The article considers the importance of A.K. Anokhin and V.K. Kramarenko of the physical education of the young people in the early twentieth century, reveals scientific views and heritage in the development of content and form a unified national concept of physical education of the population, highlights little-known biography of the scientists and their contribution to the development of physical education students.

Key words: A.K. Anokhin, V.K. Kramarenko, system of physical education, physical development, patriotic education, elementary movement.